

zicijo celotne pesnitve, ki jo osvetljuje kot zadnjo veliko pesniško afirmacijo poganske mitologije v njeni konfrontaciji s krščanstvom. Zlasti prepričljiva in sveža so avtorjeva izvajanja o tem, kako Prozerpina pot v podzemlje, izguba devišstva in poroka s Plutonom nimajo na sebi nič mračnega in nič strašnega, temveč so samo izraz popolne harmonije, ki pod Jupitrom zavлада med zgornjim in spodnjim svetom in ki prinaša vsemu človeštvu blaginjo in blagoslov: tu je odgovor na vprašanje, zastavljeno v proemiju, *unde datae fruges*, tu je na prefinjen poetični način argumentirana superiornost poganske mitologije nad krščanskimi eshatološkimi predstavami.

Precej manjšo vrednost imajo nadaljnja poglavja uvoda, saj je npr. vprašanje, ali je bil Klavdijan kristjan ali pogan (str. 35—39), skoraj odvečno in najdemo nanj zadovoljive odgovore že v vseh boljših zgodovinah rimske književnosti: čeprav je Klavdijan morda formalno sprejel krščansko vero, je na dnu duše ostal globoko prepričan pogan. Tudi poglavje o Klavdijanovem stilu (str. 40—44) je bolj bežno skicirano kot pa studiozno poglobljeno obdelano. Facit te skice je avtor zgostil v pavšalno ugotovitev, da pri Klavdijanu „retorična komponenta očitno zaostaja za poetično“ (str. 44). Sodim, da dilema Klavdijanovega stila ni poezija — retorika, temveč klasika — barok: kljub na videz klasični gradnji stavkov in verzov, kljub reminiscencam na avgustejsko klasiko, kljub na videz klasičnemu besednjaku se vsepovsod kaže baročni okus tedanjega časa — v forsirani rabi številnih epitetov, v kopičenju sinonimnih izrazov, v obilici pleonazmov, v široki paleti raznih barv, med katerimi prevladujejo zlate in srebrne z vsemi mogočimi bleščječimi in lesketajočimi se otenki itd.

Več kot dve tretjini celotnega besedila disertacije (str. 45—162) pa obsega vsestranski komentar, ki se dotika odprtih tekstokritičnih, slovničnih, leksikalnih, metričnih, stilističnih, mitoloških, religioznih in idejno-filozofskih vprašanj ter prinaša toliko novih osvetlitev, da mimo tega komentarja ne bo mogel noben prihodnji interpret Klavdijanove poezije. Samo obžalujemo lahko, da se je avtor omejil na interpretacijo prve knjige. Želeti bi bilo, da bi s podobno akribijo in širino komentiral tudi drugo in tretjo knjigo, saj bi tako dobili zares soliden komentar k tej zadnji veliki pesnitvi rimske književnosti.

Na כּוּרְבַּנּוּן בְּדוֹתָא bibliografija, ki se nam zdi kljub navidezni zunanji obsežnosti (9 strani) vendarle nekoliko pomanjkljiva, saj npr. med izdajami ni omenjena edina novejša italijanska edicija Klavdijanovega epa, ki jo je oskrbel V. Paladini (Roma 1952); pogrešamo tudi omembo nekaterih študij, kot so npr. N.I. Barbu, *De Claudiani carminis arte* (Studi Clasice 1963); I. Gualandri, *Aspetti della tecnica compositiva di Claudiano* (Milano 1968); A. Cameron, *Claudian and his Influence: the Realm of Venus* (Arethusa 1979). Poleg tega bi bilo za priročnost knjige zelo koristno, če bi bili na koncu dodani indices obravnavanih besed in zlasti lastnih imen.

K. Gantar

Primljeno 26. II 1987.

Filozofska fakulteta, Ljubljana

PIETRO FERRARINO, *Scritti scelti*. Opuscoli academici editi a cura della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Padova 15. Leo S. Olschki Editore, Firenze 1986. 444 str.

Med sodobnimi italijanskimi latinisti zavzema izjemno mesto padovanski profesor Pietro Ferrarino (1907—1985). Njegova literarna produkcija se sicer ne more primerjati npr. s plodovitostjo kakega Paratoreja ali La Penna. Njegova bibliografija obsega vsega 43 študij in člankov, objavljenih med leti 1935 in 1976, se pravi, da je povprečno objavil po en članek ali razpravo na leto; v zadnjem desetletju svojega življenja pa je — pač zaradi prevelike skrupuloznosti in hiperkritičnosti — sploh povsem umolknil, saj nosi zadnji objavljeni prispevek letnico 1976. Toda vse, kar je objavil, je kot iz granita izklesano, do kraja domišljeno in podprto z argumenti, tako da ni mogoče brez škode črtati ali izpustiti niti vrstice. Iz njegovih člankov in razprav odseva, prvič, neverjetna erudicija in razgledanost, drugič, izredna možnost

frapantnih kombinacij, ki tudi najbolj znana in vsakdanja dejstva osvetljujejo z vedno novih, presenetljivo svežih vidikov, in tretjič neverjeten posluš za vse razsežnosti besede, od iskanja njenih etimoloških korenin do dojemanja njenega filozofskega substrata in ocenjevanja njene umetniške odmevnosti, od izostrenega posluš za njeno zvočno podobo do risanja njene konkretne otipljivosti.

Ob skromnem zunanjem obsegu objavljene znanstvene žetve pa ne gre prezreti dejstva, da se je Ferrarino — bolj kot kak drug akademski učitelj — razdajal v predavanjih, seminarjih in mentorskem delu in da žar njegove besede in osebnosti živi dalje v celi plejadi učencev, ki so izšli iz njegove šole, med katerimi lahko naštejemo nekaj najvidnejših imen italijanske povojne klasične filologije, kot so npr. mnogo prezgodaj umrli Marino Barchiesi, dalje Alfonso Traina, Giorgio Bernardi Perini in drugi.

Od 43 v bibliografiji zabeleženih Ferrarinovih prispevkov jih je 23, torej dobra polovica, objavljenih v tem zborniku, k temu sta v dodatku natisnjeni še dve njegovi doslej neobjavljeni študiji, ki pomenita posebno obogatitev publikacije. V zborniku žal ni objavljeno Ferrarinovo najboljše delo, njegova razprava *Cumque e i composti di que* (Bologna 1942, 242 strani), kar je razumljivo, saj gre za delo, ki bi napolnilo več kot polovico sedanjega obsega knjige. Toda naj ob tem pripomnimo, da gre za kapitalno delo, ki bi moralo stati v knjižnici vsakega seminarja za klasično filologijo, ne samo zaradi bogatega in izčrpnega gradiva, ki ga prinaša, ampak še bolj zaradi odpiranja novih vidikov in metod v glotologiji in interpretaciji antičnih tekstov. In ker knjige ni mogoče najti niti v večjih nacionalnih in univerzitetnih bibliotekah, bi jo bilo treba — kot nekakšno dopolnilo k *Scritti scelti* — čim prej ponatisniti.

Pač pa je v zborniku ponatisnjena druga najboljše Ferrarinova razprava, o aliteraciji, ki je izšla leta 1939, prav tako v Bologni, in obsega več kot 50 strani (str. 66 — 117). Gre za estetsko osvetlitev tega pojma in fenomena v antični literaturi, ki so ga dosedanja raziskovalci obravnavali predvsem z vidika retorike. Ob tej razpravi se nam nehote utrne misel na primerjavo s slovensko razpravo Dušana Ludvika, ki je izšla 1. 1982 kot 17. zvezek Literarnega leksikona (*Aliteracija in aliteracijski verz*, 72 str.). Žal Ludvik, ki sicer izredno temeljito obravnava pojav aliteracije v germanskih književnostih, očitno ne pozna Ferrarinove razprave, pa tudi ne nekaterih starejših študij o tem fenomenu v antiki (npr. Naeye, *De allitteratione sermonis latini*, Rheinisches Museum 3, 1829, 324—418; H. Diels, *Zur Geschichte der Allitteration*, Sitzungsberichte Berlin 1914; W. Y. Evans, *Allitteratio latina*, London 1921; A. Ronconi, *Allitterazione e ritmo*, Studi it. di filol. class. 1939), zato so tudi vrstice, ki jih odmerja pojavu aliteracije pri Grkih in Rimljanih, mačehovsko skope.

Morda Ferrarinov izostreni estetski čut nikjer ne pride tako jasno do izraza kot ravno v tej razpravi, kjer ostro polemizira s stališči starejših nemških klasičnih filologov (Riedel, Stocker), ki so pri grških pesnikih na vsak korak „odkrivali“ nove aliteracije: „... toda aliteracija, kakor jezik nasploh, ni neko vizualno dejstvo, ni neka grafična ali tiskarska kompozicija — eno je jezik, drugo njegov alfabet —, temveč nekaj slušnega, zvok, ritem, glasba, barva“ (str. 101). In dalje: „... aliteracija ne obstoji v istosti začetnih črk . . . ampak samo tam, kjer si jo zamišljamo kot izraz umetnosti. Če se kdaj zdi, da ta figura opravlja funkcijo čiste zvočne prvine, tedaj tisti, ki ima prefinjeno sodbo in posluš, ne sme pozabiti, da ima vsaka prava aliteracija svoj poseben pomen v primerjavi z zvočnostjo vseh črk, ali točneje, vseh glasov v alfabetu“ (str. 103—104). Ob tem pa avtor ne ostaja samo na nivoju polemike in teorije, ampak na koncu študije, kot nekakšno krono svojega razglabljanja, v novi luči praktično ovrednoti funkcijo in pomen nekaterih posebno ekspresivnih aliteracij v latinščini, zlasti pri Katulu, Tibulu in Horaciju.

Sicer pa je težišče Ferrarinovih člankov na interpretaciji posameznih odlomkov, verzov, pasusov ali izrazov iz del nekaterih največjih imen latinske književnosti, kot so Terencij, Cicero, Lukrecij, Vergilij, Horacij, Ovidij.

V zvezi s Terencijem zanima Ferrarina predvsem problem kontaminacije oziroma sam izvor, vsebina, pomenski obseg in nadaljnja usoda tega izraza v evropski zgodovini besed. Zlasti zanimiv je njegov prispevek o usodi in pomenski preobrazbi izraza „kontaminacija“ v glotologiji (str. 187—221), ki nam obenem odpira impresiven vpogled v sodobne lingvistične smeri in tokove.

Pri Ciceronu se avtor ustavlja predvsem ob mladostni ustvarjalnosti, ob Ciceronovih pesniških poskusih, ki jim posveča tri zanimive prispevke, med katerimi naj omenimo samo pojasnitev zagonetne notice o Ciceronovem „Limonu“ (str. 51—65), na podlagi katere nato rekonstruira drzno hipotezo o „limonu“ kot posebnem antologijskem žanru.

Po dva prispevka sta posvečena Lukreciju, Vergiliju, Horaciju.

V zvezi z Lukrecijem je posebno instruktiven članek o strukturi Lukrecijeve pesnitve, o kompozicijski funkciji proemijev in finalov k posameznim spevom (str. 278—304), zanimiva pa je tudi interpretacija Lukrecijevega opisa kuge v Atenah (str. 362—381).

Ob Vergiliju prepričljivo razloži dva verza iz Bukolik, ki predstavljata že od nekdaj *crux philologorum*, in sicer 1, 65 (*et rapidum cretae veniemus Oaxen*) in 4, 62 (*qui non risere parentes*). Interpretacija drugega mesta, finala iz znamenite „mesijske ekloge“, je objavljena v „dodatku“; gre za članek iz rokopišne zapuščine, ki je nastal že 1. 1952 in ki na izviren način dokazuje tranzitivni pomen glagola *ridere* = *risu cognoscere aliquem*, kar meče novo luč na vsebino in značaj te že tolikokrat prediskutirane ekloge, ki je ostajala nepojasnjena zlasti v svojem finalu. Žal te tako presenetljive in hkrati preproste interpretacije npr. še ni mogel upoštevati Marius Geymonat v svoji ediciji Vergilija (*Corpus Paravianum* 1973), ki je zato obdržal tradicionalno lekcijo *quo!*.

Horaciju je posvečen Ferrarinov prvenec iz leta 1935 (interpretacija Carm. 1, 32) in pa interpretacija „epikurejske epistule“ 1, 4, objavljena 1. 1965 v težko dosegljivem izvetju gimnazije v Faenzi. Članek sodi verjetno v vrh sodobne interpretacije Horacija, saj z izredno prodornostjo osvetljuje nekatere zakonitosti Horacijeve poezije in poetičnosti, npr. pesnikov t.i. me-stil, zaključno poantiranje (*aprosdoketon*) itd.

Vendar se Ferrarino ni omejeval samo na latinščino, ampak je posegal tudi na druga področja, npr. v grecistiko, kjer je prepričljivo razložil zagonetni Sofoklov izraz *χλωρὸν ἀλμυρὸν* (Trahinke v. 1055) in ga osvetlil z zanimivimi paralelami, ki segajo od Sapfe do Danteja, Leopardija in D'Annunzia; toda ključnega pomena za razumevanje izraza ostaja Ciceronov prevod tega verza (Tusc. 2, 8, 20, v. 9). Večkrat je segel tudi na področje italijanskega humanizma in našel npr. Petrarkovemu izrazu *morte fura prima i miglior i* presenetljive paralele po eni strani v latinski patristiki (pri Minuciju in Laktanciju), po drugi strani v angleški romantiki (pri Wordsworthu).

Posebno pozornost je Ferrarino posvečal problemom didaktike klasičnih jezikov, saj se ni mogel sprijazniti s težnjami, ki skušajo našo stroko skrčiti na obseg kabinetne znanosti in ji spodrezati korenine v širšem izobraževalnem sistemu. S področja didaktike je zato objavil kar cel ducat prispevkov, žal je v zborniku natisnjen samo francosko pišan referat o stanju pouka latinščine v sodobni Italiji.

V vseh Ferrarinovih prispevkih čutimo poleg znanstvenika tudi pesnika. Toda njegova pesniška žila ne pride nikjer tako živo do izraza kot v nekrologu, ki ga je napisal svojemu nepozabnemu akademskemu učitelju Ginu Funaioliju. Te strani (str. 320—330) se berejo v resnici kot pesem v prozi. Besede, ki jih je zapisal v spomin Funaioliju, so večkrat zastavljene tako, kot da bi pisec risal svoj avtoportret. Tak občutek imamo npr. ob branju vrstic na str. 328: „Funaioli je bil vzor zavestne neoporečnosti, ki so ji bile tuje sleherna zloba in zahrbtnost in prostastvo, bil je do skrajnosti pošten v vseh preizkušnjah, zvest dani besedi, človeku in odgovornostim, zaslužen in dobitljiv do evangelijske rahločutnosti in skromnosti, tako da desnica v resnici ni vedela, kaj dela levica.“

Med članki, ki niso bili izvrščeni v zbornik, lahko — poleg že omenjenih didaktičnih prispevkov — zlasti obžalujemo odsotnost članka „Marchesi in religioznost“ (1957). V njem je s prepričljivo iskrenostjo orisal lik svojega velikega predhodnika na padovanski katedri za latinistiko, avtorja znamenite „Zgodovine latinske književnosti“ in obenem komunističnega senatorja Concetta Marchesija, s posebnim poudarkom na njegovem vseskozi nepristranskem odnosu do krščanstva, ki se odraža na zunaj tudi v objektivnem preučevanju latinske patristike in v vključevanju cerkvenih piscev v Marchesijevo „Antologijo latinske književnosti.“

Krono celotnega zbornika pa predstavlja Ferrarinov nastopni govor na padovanski univerzi iz leta 1949 „Filologija kot totalna eksegeza individualnega“ (str. 391—417), v katerem daje pisec vizijo naše znanosti v vseh njenih svetovno-nazorskih, zgodovinskih in konkretnih filoloških razsežnostih. Za vsako, tudi najbolj drobno in neopazno besedo (in kot primer navaja latinsko enklitiko *-que*) išče misel, globlji smisel, idejo. Zato sta mu filologija in filozofija nerazdružni v zgodovini naše klasične literature. „In samo iz tega razloga predstavlja tradicionalna gramatika, še posebej latinska sintaksa, ki je plod grško-rimske spekulacije in ki je najbolj kompleksna med vsemi arijsko-evropskimi sintaksami, še danes osnovno orodje za duhovno izobrazbo celih generacij in prvo propedeutiko k razumskemu mišljenju. . .“ Ta magistralni govor vsebuje toliko tehničnih in prodornih misli in prinaša tako globoko osmišljenje naše stroke, da bi ga moral prebrati vsak klasični filolog. Škoda le, da je ostal torzo in da mu manjka bibliografsko ozadje, z drugimi besedami, da ni zabeležena nobena od 73 opomb, ki so v tekstu označene nad vrsticami.

V skladu s tem svojim pogledom o intimni, nerazdružni povezanosti filologije in filozofije in o univerzalnosti filološkega pristopa najbrž tudi ni naključje, da je Ferrarino enega svojih zadnjih in najbolj osvežujočih esejev posvetil neoplatoniku Marcijanu Kapeli, njegovemu delu „O svatbi Merkurja in Filologije“ (str. 355—361). Marcijan Kapela mu je edini antični mislec, ki je filologijo postavil na piedestal filozofije: „filologija ni samo neko spoznanje, ampak je že po svoji naravi Spoznanje samo, enotna duša vseh posamičnih spoznanj“. Marcijanov podvig pomeni *reductio omnium artium ad philologiam*“ in „apoteoza Filologije ni nič drugega kot povečanje človeške misli in prodornosti“.

Naj mi bo dovoljeno, da zaključim prikaz tega zbornika z nekoliko osebno noto. Imel sem srečo, da sem tega velikega učenjaka in svojevrstnega misleca osebno poznal, in to štejem za eno svojih največjih sreč. In ker je bila večina za to srečo prikrajšana, naj jim jo vsaj za silo nadomesti branje njegovih razprav v tem zborniku.

Priljubljeno 26. II 1987.

K. Gantar
Filozofska fakulteta, Ljubljana

ALFONSO TRAINA, *Poeti latini (e neolatini) — Note e saggi filologici*. Bologna, Pàtron editore. I. serie (1. edizione 1975), 2. edizione (1986), 406 str.; II. serie (1981), 270 str.

V dveh knjigah je avtor združil kakih 50 svojih razprav, člankov, ocen in drugih prispevkov k interpretaciji latinske poezije, ki jih je objavljaval v raznih časopisih in zbornikih v četrtnem stoletju 1954—1979.

Prispevki se dotikajo vseh velikih, pa tudi nekaterih manjših imen latinske poezije, od Plavta in Navjiva do Seneka in Boetija. Vendar se ne ustavljajo ob mejah antike, temveč segajo daleč čeznje, do Danteja in Erazma, Pascolija in D'Annunzia. V tej zvezi zaslužijo posebno pozornost tri ocene nekaterih obsežnih antologij latinske humanistične poezije (F. Arnaldi — L. Gualdo Rosa—L. Monti Sabia, *Poeti latini del Quattrocento*, 1964; A. Perosa — J. Sparrow, *Renaissance Latin Verse*, 1979; P. Laurens — C. Balavoine, *Musae Reduces*, 1975) in pa cela serija člankov, posvečenih latinistični pesniški ustvarjalnosti velikega italijanskega pesnika Giovannija Pascolija (1855—1912). Toda težišče Trainovega razpravljanja ostaja slejkoprej na interpretaciji antičnih avtorjev, ki so jim odmerjene tri četrtnine vseh prispevkov.

Avtor se nam v teh prispevkih predstavlja kot filolog („ljubitelj besede“) v najzlahnejšem pomenu. Izhodišče njegovega razpravljanja je običajno razlaga nekega verza, pesniškega izraza ali posamezne besede, na dez obrabne, pozabljene, zavržene, ki pa se v njegovi mojstrski interpretaciji izkaže kot vogelni kamen za razumevanje celotne pesniške umetnine. Vendar se njegov filološki eros ne izgublja v golem etimologiziranju in besednem paberkovanju, temveč tiplje globlje za idejo, ki se skriva za obravnavano besedo, in v luči te ideje nato osvetljuje besedno umetnino v vsej njeni celovitosti, razkriva njeno epikurejsko, platonsko ali drugačno substanco. In tako se večkrat izkaže, da je treba na osnovi enega samega doslej napačno interpretiranega verza idejno ali estetsko prevrednotiti celo pesniško umetnino.